

„БЕСОВЕ“: ПСИХИАТРИЯ, АНТРОПОЛОГИЯ, МЕТАФИЗИКА

Нина Димитрова

Българска академия на науките

Резюме. Текстът обсъжда адекватността на психиатричния подход към творчеството на Достоевски, специално към романа „Бесове“. Коментирани са по-важни моменти както от литературната критика, акцентираща върху психопатологичните образи като израз на болезнената душевност на писателя, така и от някои по-известни изследвания в руската психиатрия, посветени на същата тема. Основната теза в статията е, че патологичното у героите на „Бесове“ се корени в сферата на духа и въпреки често поразителната прилика между клинични случаи и поведението на тези герои това поведение се дължи на замисъла да се представят различни vyplъщения на демоничното *човекобожие*.

Keywords: Dostoevsky; „The Devils“; Stavrogin; psychiatry; pneumatology; mangelhood; metaphysics; anthropology

Този текст е инспириран от изключителния интерес, който един от клоновете на медицината – психиатрията, проявява към творчеството на Достоевски. За него говори например изказването на руския клиницист Владимир Чиж – автор на монография за психопатологията у Достоевски, излязла три години след смъртта на писателя: „Преди всичко прави впечатление, че Достоевски е описал повече душевноболни от всеки друг художник в света; у никого другиго душевноболните не фигурират в произведенията така често – както абсолютно, така и относително. В цялата руска литература не може да се наброят толкова, колкото само у Достоевски“ (Chizh, 1885: 2); „Очевидно е, че Достоевски особено настойчиво се е стремил именно към изображение на душевноболните, а не ги е избягвал, както другите романисти“ (Chizh, 1885: 3). Заключение на руския учен е, че съчиненията на Достоевски представят картината на една почти пълна психопатология.

Нерядко за Достоевски се говори как много от неговите герои са душевно болни и как цялото му творчество е болезнено, следователно вредно – така обобщава впечатленията от писателя и един от философите на Сребърния век

– руският интуитивист Николай Лоски (вж. Losskij, 1953: 329). Ако се вслушаме в думите на писателя футурист Сергей Бобров например, страниците на „Бесове“ „ни разкриват пропаст с такава дълбочина и такъв отчаян антихуманизъм, че това несъмнено е писано от нездрав човек. Тия страници са в ръцете на психиатрите...“ (Bobrov, 1996: 584).

Констатацията, че творчеството на Достоевски е изключително благодатно за специалистите по патология на душевното, е отдавнашна.¹⁾ Както общават двама съвременни изследователи, „поради поразителната точност на описанията психиатрите и криминалистите навремето са чели лекции по неговите произведения, а такива корифеи на психиатрията като Кречмер и Ломброзо са отделяли специално внимание на изследването на психичното здраве и психопатологията на неговото творчество; Фройд е признавал, че без неговите романи не би се родила психоанализата; сам писателят обаче и през ум не му е минавало да се причислява към психолозите“ (Medvedeva & Kazakov, 2017: 33).²⁾

В създадената и утвърдена изследователска традиция за такъв психиатричен подход³⁾ разнообразието от гледища откроява и полярни позиции. Забележителното в „случая Достоевски“ е, че писателят (и неговите герои, *мислени неразделно* от личността му) е не само *обект* на психиатричен анализ (както това е и при други известни творчески личности), но е в ролята и на *субект* на такъв експертен анализ⁴⁾ – Достоевски се превръща в клиничен психолог, описващ с професионална вещина патологичното у своите герои, т.е. едва ли не с документалност на портретите. Така на единия край на скалата е ситуиран надареният със специална прозорливост (и вероятно с почерпени от медицински справочници знания) автор, рисуващ лесно разпознаваеми от психиатрите патологични типове; другият край е „зает“ от творец с болно съзнание, неизбежно придаващ тази болезненост и на своите герои.

„Болни хора“ е наречена рецензията на Пьотр Ткачов за романа на Достоевски, публикувана веднага след излизането му, 1873. В нея писателят е описан като обладан от *зъл дух*, който го подтиква към такива постъпки, от които впоследствие му се налага да се отказва. Но по-важното е, че Достоевски е представен изключително като *психолог* (от тази квалификация той винаги се е отказвал); като човек, безсилен да отиде отвъд психологическия анализ, напълно безпомощен извън пределите на психологията. А „героите на г. Достоевски са почти винаги ненормални хора със съвсем явни признаци на умствена болест; авторът с особена любов анализира именно болестните явления на човешката душа, извращението на човешките чувства и мисли; психиатрията – ето неговата специалност, ето защо той заема уж изключително място в ятото на нашите славни белетристи“ (Tkachev, 2002).

За „блестящия психиатричен талант“ на Достоевски (по оценката на Николай Михайловски), както и за създателя на герои, сякаш пуснати от

специализирано лечебно заведение, но създадени всъщност „по образ и подобие“ на автора им, говори интересната книга (и специално втората част, посветена на Достоевски) на авторитетната руска изследователка Ирина Сироткина *„Диагностиране на литературния гений: културна история на психиатрията в Русия, 1880 – 1930“*⁵⁾. В центъра на нейното внимание са диаметрално различните прочити от страна на споменатия Владимир Чиж, както и на московския психиатър Николай Баженов (ползвам се от разширения превод на книгата на руски език). Тезата на авторката е, че психиатрията в Русия – приживе на Достоевски и докъм трийсетте години на следващия век, следва (а не предхожда) литературната критика. По нейното мнение психиатрите са се захванали да легитимират мнението на критиците и с помощта на своята наука да потвърдят хипотетичната връзка между склонността на Достоевски към изобразяване на душевната ненормалност и собственото му болестно състояние (Sirotkina, 2008). Намирам тази теза за убедителна – литературната критика е тази, която провокира и частнонаучния медицински интерес, на свой ред, установил трайна традиция в изучаването на Достоевски.

Един от най-известните текстове сред литературната критика, „повлякла“ психиатричните експертизи, е обширната рецензия (всъщност цялостно изследване, издадено днес като книга) на Николай Михайловски *„Жесток талант“* от 1882 г. Твърдения като „Жестокостта и измъчването винаги са занимавали Достоевски, и то именно откъм тяхната привлекателност, откъм съдържащото се сякаш сладострастие в измъчването...“ (Mihailovskij, 2011), няма как да не провокират интереса на патолозите в областта на душевното.⁶⁾

Намерението на настоящия текст е да коментира основателността и адекватността на психиатричния подход, и без каквито и да е амбиции за изчерпателност да представи някои от неговите по-важни изяви, специално по отношение на творчеството на Достоевски. Тъй като тема на размишленията тук е романът *„Бесове“*⁷⁾, нека да отбележа факта, че сам Достоевски постоянно натрапва на читателя патологичното у своите герои, показвайки го и чрез диалога между тях, и в описанието на повествователя. (Ставрогин сам, с примес на присъщата му ирония, настоява на своята репутация на „побъркан“ (Lachmann, 2006: 154), споделяйки това с майка си: „ако тук някъде има лудост, то това е преди всичко от моя страна, и значи, в края на краищата аз съм все пак луд – нали трябва да се поддържа тукашната ми репутация...“⁸⁾ (Dostoevsky, 1983: 178)). Определенията „луд“, „юродив“ и „шут“ са в непрестанна употреба, прилагани почти винаги към едни и същи персонажи. Но преди да се съсредоточа специално върху въпроса за лудостта, безумието на героите от *„Бесове“*, няколко думи за сходните понятия юродство и шутство и особеното значение, придавано им от Достоевски. Доколкото темата за юродивите в творчеството на писателя е

любима за изследователите на неговата антропология, само ще припомня честата им констатация за двойственото отношение на Достоевски към феномена.

В едно съвсем скорошно – специално посветено на темата за юродството у Достоевски – изследване, въз основа на дневниковите, черновите и публицистичните записи на писателя са открити основните черти на този феномен, които според авторите са важни за писателя:

- 1) простота, прямота, наивност;
- 2) смирение, приниженост, всеопрощение, стремеж да се помирят всички враждуващи, обърнатост към Бога (вж. Gomes Dias & Leksina, 2017: 704).

Авторите са категорични, че юродството – така, както е разбираемо от Достоевски, е не душевна болест, а трудно постижима за ума философия на живота. Както в древноруския му вариант, и при Достоевски юродивият е безумец, който говори истината, отказвайки се от своето его, честолюбие, горделивост.

Приведох мнението на двамата изследователи, защото то ми изглежда общаващо за цялата богата изследователска традиция върху присъствието на феномена у Достоевски. Същевременно, както бе малко по-рано изтъкнато, мнозина коментатори настояват за амбивалентното отношение на писателя към този феномен, мотивирайки се най-често от/чрез романа „Бесове“. Едно от заслужаващите внимание проучвания на двойствения поглед на Достоевски към специфичното за националната менталност явление е това на руската авторка Е. Кабакова, показващо двойствеността, разнородността в него самото. Според Кабакова – мнение, което споделям, – в романа „Бесове“ Достоевски описва два самостоятелни антропологични типа: *юродиви* и *юродстващи*. Такова обособяване, невъзможно в древноруската народна култура, е обаче наложително за разбирането на романа на Достоевски. Докато първият тип – същинският юродив, проявява умишлено ненормално, неестествено, скандално поведение, което е религиозно мотивирано, то юродстващият е мним, изроден юродив, в чиито действия се усеща корист и високомерие. За да илюстрира разликата, авторката съпоставя Лизавета и капитан Лебядкин в качеството им на *юродива* и *юродстващ* (вж. Kabakova, 1997). Сатиричното описание на „официалния“ юродив в романа – Семьон Яковлевич, показва как Достоевски е определил мястото му към групата на *юродстващите*.

Продължавайки тази линия на разсъждения, би следвало да видим и синонимията между *юродстващ* и *шут*. Както знаем, *шутът*⁹⁾ е антропологична фигура, емблематична за творчеството на Достоевски. В „Бесове“ повечето герои именно така са и назовани – определението *шут* е прикачвано към главния герой Ставрогин; баща и син Верховенски също са наричани *шутове* (Степан Верховенски – сантиментален *шут*); *шут* е наречен и Шигалъев, като „полезен“ *шут* е окачествен Лямшин... И така нататък; това са само случайни

примери.) Че *шутът* и *юродстващият* са близки, ако не и идентични антропологични характеристики, сочи обстоятелството за категоричната им разлика със същински *юродивия*. Докато *юродивият* е безразличен към насмешките и гаврите на хората, понасяни и със смирение, *шутът/юродстващият* притежава забележително честолубие. (Да си припомним думите на Шатов, който обяснява *побъркаността* на Ставрогин като нарочна, умишлена; като комедиантстване, шутовство: „Предизвикателството към здравия смисъл е било твърде прелъстително! Ставрогин и жалката, полуумната, къпоавата просякия! Когато ухапахте губернатора за ухото, изпитахте ли сладострастие? Изпитахте ли? Празно, разюздано, господарско копеле, изпитахте ли?“ (Dostoevsky, 1983: 230).)

И така, *лудост*, *юродивост*, *шутовство* – ипостасите на *безумието* на литературните образи на Достоевски в романа „Бесове“ (тази енциклопедия на обсебеностите, по определението на унгарската русистка Лена Силард (Szilárd, 1983: 148), съставляват предмета на настоящите разсъждения, обсъждащи адекватността на психиатричния/клиничния прочит от гледището на философската антропология и метафизиката на идеите. Разбираемо е, с оглед на внушителността на темата, че тук могат да бъдат набелязани само отделни нейни аспекти.

Както многократно бе посочено, представата за „Достоевски като изобразител на душевна патология“ е постоянен спътник на неговото творчество, сдобиваща се с течение на времето с още по-голяма популярност. Няколко думи за психоаналитичния (но нерелевантен с оглед на настоящия текст) подход, който внася чувствително нов нюанс в изучаването на „патологията“ както на самия писател, така и на създадените от него герои, наложил своята позиция и поради приноса на Фройд в това отношение. Формираната през първата половина на миналия век традиция, в чието обогатяване принос дава и руската психоаналитична школа (да не забравяме и българската), не само че не показва признаци на изтощение, но продължава да „обраства“ с нови и нови интерпретативни находки. Основанието този подход да бъде изключен от настоящите размишления, са неговите универсални претенции. Да поясня – на психоаналитичен прочит подлежи не само откровено патологичното; негов обект могат да бъдат (и на практика са) всякакви герои (когато става дума за приложението му към литературното творчество), респ. всякакви реални личности. В едно приведено по-рано тук съвременно изследване върху проблема за безумието у Достоевски (в творчеството му от периода 1865 – 1880 г.) авторите твърдят, че категорията *безумие* фигурира в произведенията на писателя и в медицински смисъл, и като битово разбиране (комуникативно-конфликтно) (вж. Medvedeva & Kazakov, 2012: 32). Тъкмо това „битово“ разбиране, от което не се интересува настоящият текст, но което пък влиза в обхвата

на психоаналитичния прочит, показва неговата в дадения случай излишна „широта“. Ще илюстрирам и с изследването на германската славистка Ренате Лахман, определила истерията като *основния тон*, в който са „изпълнени“ героите от „Бесове“: „Очевидно е, че Достоевски тълкува феномена на истерията нееднозначно. От една страна, той се отнася към нея като към психична болест, а от друга – като към проява на общата нервност (прекаленост, раздразненост, преувеличение на чувствата и идеите, безпокойство, ексцентричност)“ (Lachmann, 2006: 156).

Или, предлаганият текст, изключил психоаналитичния подстъп към творчеството на Достоевски, ще се съсредоточи върху някои от важните моменти от историята на психиатричния му прочит, от по-ранните негови опити.¹⁰⁾

Едно от известните изследвания, предприето в търсеното отношение, е публикуваната през 1915 г. книга на Дмитрий Аменицки „Психиатричен анализ на Николай Ставрогин“ – книга, чието общо послание е как художествените образи на Достоевски привличат вниманието на психиатрите с дълбокото си съответствие на клиничните наблюдения. От проведения психиатричен анализ на поведението на Ставрогин Аменицки прави заключението, че той проявява признаци на шизофрения, че неговата емоционална тъпота и злобните действия говорят за кататонична психоза. Последната е възможна при отсъствието на активна регулация от страна на съзнанието, която да противодейства на случайни подбуди и немотивирани постъпки. Именно тази липса обяснява екстравагантностите в поведението на героя: „За психиатъра е несъмнено, че тези постъпки са били проява на болезнено-натрапчив импулс, появил се неочаквано като резултат от дисоциацията между моторната и сензорната сфера и вследствие на душевно безразличие. Това не е психоза на натрапчиви идеи в собствения смисъл, както е склонен да тълкува душевното състояние на Ставрогин проф. Чиж. То съвсем не е и онова състояние на натрапчивост, което се наблюдава у психастениците, както например у Разколников...“ (Amenitskij, 1915: 8).

Руският психиатър твърди, че образът на Ставрогин е обрисован от Достоевски напълно преднамерено като конкретен и ясно изразен патологичен тип, а това разкривало неговото майсторство – само със силата на своята гениална прозорливост и при отсъствието на тези данни, с които разполага съвременната психиатрия, писателят бил успял да улови най-характерните черти на кататоничната форма на шизофренията. Психиатричният подход, персонафициран от руския учен Дмитрий Аменицки, установява, че безумието у Ставрогин е шизофрения, т.е. *вродена, наследствена* душевна патология („В лицето на Ставрогин Достоевски ни е представил картината на определено психично заболяване; по този въпрос, той е уловил най-характерните черти на кататоничната форма на шизофренията“ (Amenitsky, 1915: 13)). Или, ако представя схематично опозицията между психиатричния и философския

подход (спрямо Ставрогин), тя би трябвало да изглежда така: *болен човек vs обсебен от злото човек*.

В известната си книга за Достоевски Николай Лоски разказва за доклада на психиатъра Николай Евграфович Осипов „Болното и здравото у Достоевски“⁽¹¹⁾, изнесен през 1931 г.: „Осипов твърди, че ненормалността на някои от героите на Достоевски ни дава право да говорим в повечето случаи не за душевна болест, а за невроза, при това не в стадия на пълното развитие на неврозата, а в нейния зачатък по време на борбата на личността, стареща се да намери изход от душевния конфликт“ (Losskij, 1953: 330).

Любопитно е, че психиатърът Владимир Чиж, споменат в началото на този текст, който обособява множество различни психопатологични типове, намерени у Достоевски, почти не обръща внимание на „Бесове“, като си признава, че там героите са му неясни именно откъм собствената му специфична изследователска гледна точка (вж. Chizh, 1885: 113). Според него е очевидно, че Достоевски не е бил запознат с постиженията на съвременната му *научна психиатрия*, а не е имал и намерение да проучва медицинска литература за изграждането на образите си. Гениалната му интуиция е направила героите му живи и вълнуващи и като обект на такъв интерес, без това да е било авторова цел. В същия дух е издържан и един днешен психиатричен прочит, чиято теза не противоречи на насоката на този текст. Според този прочит Достоевски, в стремежа си да реализира един от най-важните си литературни замисли, изгражда образа на мощна, богато надарена, макар и демонична натура, несъмнено без „да си дава сметка, че гради облика на героя от хора, поразени от най-тежък психичен недъг. Вероятно в някакъв период от живота си, по-скоро в самото начало на формирането си като писател (...), Достоевски се е натъкнал на някакъв нещастник (може би даже не само на един), болен от шизофрения. Като човек с *друга* нагласа, като личност извънредно темпераментна, може даже да се каже огнена, писателят не е могъл да не получи остра душевна рана, опарвайки се от „космичния студ“ на шизофреничната личност“ (Bogdanov, 2009).

Но въпросът е: какво ни дава психиатрията за познанието на героите на Достоевски? След като той самият категорично отрича да е *психолог*⁽¹²⁾, а настоява творбите му да се разглеждат като *реализъм във висш смисъл*? Знаем, че Достоевски е възнамерявал да изобличи руския нихилизъм, откъсването от *почвата*, да покаже пагубността на това явление и неговата „радиоактивност“. Постигнатото е далеч, далеч надхвърлило само едно (дори майсторско!) представяне на нихилизма и изобщо на руския радикализъм; то се отнася до описанието на по-скоро метафизичен (отколкото антропологичен) тип, намерил въплъщението си в конкретен физически облик. Ясно е, че става дума за *демонологията* у Достоевски, особено ярко изразена в романа „Бесове“. Един необичаен подход към нея, към обяснението на странните

герои там, предлага Дарима Шарапова в изследването си „Вампирите на Достоевски“ (2016). Авторката е убедена, че призрачните лица, населяващи романа (и не само този) на Достоевски, се дължат на неговото любопитство и афинитет към готическия роман.¹³⁾ Обобщавайки „вампирската“ традиция, Шарапова извежда следните положения, които смята, че намира и в книгата на Достоевски: 1) вампирът има слабост към хубавите жени, особено към младите момичета; 2) вампирът е аристократичен и красив, но същевременно у него има и нещо отблъскващо, отвратително, плашещо и яростно-зверско (Sharapova, 2016: 88).

Физическият и духовният облик както на Ставрогин, така и на Кирилов, са според Шарапова замислени като напомнящи вампирските; същото се отнася и до знакови постъпки в романа – например знаменитата случка с ухапването на ухото от Ставрогин, предвид популярното убеждение, че ухапването от вампир превръща околните в също такива кръвожадни същества. Разбира се, иде реч за метафорика и умишлени аналогии, за похвати, призвани да явят отвратителната същност на героите: „За Достоевски вампирът не е просто художествен образ, свързан с определени литературни шампи, наследени от готическата традиция, а по-скоро *образ-идея, образ-емблема*, притежаваща дълбоко философско значение. От чисто външните и сюжетни паралели Достоевски преминава към много по-дълбоки и вече съвсем не така повърхностни, отнасящи се до скритите механизми на характера и особеностите на вътрешния свят на героите“ (Sharapova, 2016: 95).

За това, че в обсъждания тук роман става дума за демонизъм, а не за лудост, говорят още неговото заглавие, мотото от Пушкин, мотото от Евангелието на св. Лука, както и цялостното му изложение¹⁴ – коментирани пространно в световната литература. Несъмнено прочитът на Бердяев в това отношение заслужава най-голямо внимание. Но Достоевски, като *пневматолог*, като изследовател на духовните феномени и тайнозрител на самите духове – това е интерпретативна тенденция, обща за руската религиозна философия. (Така например според Владимир Илин писателят притежава удивителния дар да вижда живота на идеите, а „Бесове“ представляват наблюдение над падналите духове: „Най-големият представител на западното Средновековие – Данте, и най-големият представител на руско-византийското Средновековие – Достоевски, поставят в центъра на своето внимание *ада*...“ (Il'in, 1939: 11). Убедена съм, че тя, тази обяснителна линия, дава адекватните отговори за наличието на това изобилие от разнообразна душевна патология – както същинска, така и притворена.

Следователно предвид изначалното намерение на Достоевски да опише и изобличи *беса, бесовското* не като резултат от вродени или придобити физиологични нарушения/дефицити (дори не и като следствие от психични причини, доколкото става въпрос за сферата на духа), а като обладааност от инфер-

нални сили, психиатричният подход се оказва нерелевантен. Нещо повече, за обяснението на метафизично обусловените постъпки на героите (и специално на тези от „Бесове“) не е релевантна и по-широката сфера на психологията изобщо. Тук не мога да се спирам на този въпрос, но ми се иска да противопоставя две тези, от което би могла да стане ясна разликата в адекватността на прочитите.

На семинара за Достоевски, воден от Алфред Бем в Прага през трийсетте години на миналия век, литературоведът (поне това е едно от неговите амплуа) Григорий Ландау, обсъждайки традиционно коментирания фактор *скука* при обяснението на Ставрогин (но и на други герои), вижда в липсата на творчество у него / у тях причината за всепобедното зло. В романите на Достоевски героите са или изцяло, или предимно *празни* хора – не е ясно с какво се занимават, доколкото то, заниманието им, е все зад кулисите на разказа, т.е. не е важно: „Героите на Достоевски безкрайно си ходят един на друг на гости, разговарят неограничено (при това удивително многословно), нерядко умно и проникновено разсъждават, фантазират, поставят проблеми, улавят се един друг и се подстрекават, често се оскърбяват взаимно, издевателстват и се унижават, от време на време насилват и нерядко убиват...“ (Landau, 1932: 149). Тезата на Ландау е, че творчеството е отговорът на човека на злото, а именно това творчество липсва у героите на Достоевски; неговият свят е празната гордост.

А ето своеобразното „потвърждение“ на това проникателно наблюдение от страна на Бердяев: „Съдбата на Ставрогин е разпадът на голямата творческа личност, която вместо творчество на нов живот и ново битие, вместо творчески изход извън себе си в света се е изтощила в хаоса, изгубила се е в безграничността. И там, където огромната личност е загинала и е разпиляла силите си, там започва бесуването на изпуснатите сили, отделили се от личността. Бесуване вместо творчество – ето темата на „Бесове“...“ (Berdyayev, 2003: 7).

Бесовството, демоничната обсебеност на Ставрогин е *човекобожието*; антропологичният/метафизичният тип на този герой е антипод на мечтания антропологичен тип – Богочовека. Извънредно горделив, неправещ разлика между доброто и злото, способен еднакво и на двете, т.е. нито горещ, нито студен, а *хладен* (с напомняне за думите на Йоан Богослов от „Откровение“, 3: 15), Ставрогин обозначава предела на *човекобожието*, който предел той все пак успява да надмогне. Достоевски показва неспособността на героя си за разкаяние, но затова пък му отрежда съдбата на самоубиец. Самоубийството на обикновен човек е най-тежкият смъртен грях. Самоубийството на *метафизичния тип* Ставрогин е самоунищожение на злата сила, прекъсване на злото. Да си припомним писмото му до Даша малко преди края: „Знам, че би трябвало да се самоубия, да очистя земята от себе си като от подло насе-

комо...“ (Dostoevsky, 1983: 602). Като знаем – и тук подходът на психологията е на мястото си – колко болезнено впечатлен е бил писателят от насекомите (паяците), тези думи придават на героя чертите на особена мерзост. Но от друга страна, знаем и че Достоевски „със сърцето си е писал“ образа на Ставрогин, както споделя той в писмото си до Михаил Катков (Dostoevsky, 1994: 269); освен злодей той по замисъла на писателя е и трагична фигура, на която Бердяев в своя шедьовър отрежда място на месианския пир.

Метафизичният характер на христоцентричната антропология на Достоевски прави непродуктивен психиатричния анализ на героите от „Бесове“, доколкото те са по замисъла на писателя обладани, демонично обсебени, а не душевно болни. Като персонификация на инфернални сили, те „слизат“ в реалния свят и демонстрират поведение, за чието обяснение психологията, а особено психиатрията, има второстепенно значение. „Бесове“ е романът, който най-ярко разкрива как Достоевски е преди всичко пневматолог, а после и психолог.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. В настоящия текст изобщо не се спирам на преексплоатираната тема за епилепсията и на спекулациите за патологията в сексуалния живот на писателя.
2. В едно посветено на темата за лудостта и лудия в Русия изследване се натъкване на мнението, отнасящо се специално до романа „Бесове“ – че мислите и действията на протагонистите в него са репрезентации на клинична психопатология, която би могла впоследствие да бъде инкорпорирана в диагностичната нозология на психиатрията (вж. Miller 2007: 108).
3. R. Y. Pavlovic, A. M. Pavlovic. Dostoevsky and psychoanalysis – psychiatry in 19th-century literature. // The British Journal of Psychiatry 200(3), March 2012.
4. „Достоевски като психопатолог“ е наречен още очеркът на Владимир Чиж (1885); „Достоевски като психолог“ е названието на изследването на Дмитрий Чижевски („Достоевский психолог“, 1931). Забележителен съвременен образец, когато Достоевски е разглеждан не като „пациент“, а в ролята на изследовател клиницист, представлява книгата на Луис Бреджър „Достоевски: Авторът като психоаналитик“, 1989 (Louis Breger. Dostoevsky: The Author as Psychoanalyst. Transaction Publishers, 1989).
5. Irina Sirotkina. Diagnosing Literary Genius: A Cultural History of Psychiatry in Russia, 1880 – 1930. Baltimore and London, 2002.
6. Разбира се, и други творчески личности са обект на клиничния интерес – и в късния XIX век, и в началото на следващия. За тази наложила се тенденция говори например серията „Клинический архив гениальности и одаренности“ (1925 – 1930).
7. По думите на Ирина Сироткина романът „Бесове“ предизвиква особения гняв на критиците – Алексей Суворин нарича романа „дива, болезнена

фантазмагория на светъл и висш някога ум“, призовавайки да се сложи кръст на този писател и да се смята дейността му за привършила; Виктор Буренин заявява в „Санктпетербургски ведомости“, че авторът е създавал персонажите на романа – тази „компания от субекти от лудницата“ – „по свой образ и подобие“; Николай Михайловски, чиято рецензия на фона на тези обидни статии прави впечатление със своята сериозност, отстоява идеята, че любимите герои на Достоевски „се намират на границата между ума и безумието“, и нарича писателя „блестящ *психиатрически* талант“ (вж. Sirotkina, 2008).

8. Вече *насерiously* обаче, Ставрогин казва на Тихон, че никога не би могъл да си изгуби разсъдък. В писмо до Даша той заявява, че никога, никога не би се застрелял – явно не би прибегнал до действие, сочещо загуба на разсъдък.
9. За шутовството, като специфична форма на израз на философски смисъл, вж. интересната статия на Юлия Мелих (Melikh, 2018).
10. Традицията на психиатричния прочит е актуална и днес в Русия; вж. напр. В. С. Ерофеев. Достоевский: психиатрия и литература. Санкт Петербург, 2006; В. П. Гиндин. Психопатология в русской литературе. Москва, 2012, и т.н. Но изчерпателният преглед на този вид прочит нито е възможен тук, нито е преследвана цел.
11. Публикуван в чешкото списание *Revie v neurologii a psychiatrii*, No. 5 – 7, 1931. Известният руски психиатър Николай Осипов има неиздадени изследвания върху психопатологичното у Достоевски – става сума например за изследванията върху проблема за страшното у Гогол и Достоевски, за Едиповия комплекс в „Хазайка“, както и важният с оглед на този текст негов доклад, изнесен пред Семинара на проф. Е.А. Ляцки – „Няколко думи за Достоевски и психиатрите“ (1923).
12. В коментара на Пьотр Бицили: „Достоевски е не толкова психолог, колкото идеолог и затова и характеролог – доколкото за него всяка идея е „конкретна“, свързана с определен характер. А целта му съвсем не е познанието на „душата изобщо“, но сравнителната експериментална оценка на идеите-страсти, идеите-сили, за да направи между тях избора, необходим за действието“ (Bitsilli, 2017).
13. Бицили (в известната си статия за трагедията на руската култура от 1933 г.) е отново коментаторът, който посочва изцяло повърхностното, оставащото само на повърхността сходство с този жанр, а изградените характери идат от областта на метафизичното – според него Достоевски „заимства без притеснение всичко необходимо от Балзак и Дикенс, обаче за творчеството му е характерно, първо, че от гледна точка на композициите и сюжетите романът при него се родее с остарелия още тогава жанр „роман на ужасите“, и второ, че всъщност романът му изобщо не е роман, тоест възпроизвеждане на емпиричния живот, а е трагедия, в която действат – извън времето и извън пространството – не емпирични хора, а техните духовни субстанции, техните вече „изградени“, а не „изграждащи се“ образи“ (Bitsilli, 2004: 8).

14. Ставрогин например сам казва при посещението си при Тихон, че макар съзнанието му винаги да оставало будно, все пак „не съм сигурен дали съм аз самият, или бяс някакъв“ (Dostoevsky, 1996: 11).

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Amenitskij, D. (1915). Psihiatricheskij analiz Nikolaya Stavrogina. *Sovremennaya psihiatriya*, № 1. [Аменицкий, Д. (1915). Психиатрический анализ Николая Ставрогина. – *Современная психиатрия*, № 1].
- Berdyayev, N. (2003). Stavrogin. *Filosofski alternativi*, № 1 – 2. Trans. by N. Dimitrova. [Бердяев, Н. (2003). Ставрогин. *Философски алтернативи*, 2003, № 1 – 2, превод Н. Димитрова].
- Bitsilli, P. (2004). *Natsiya i kultura*. Sofia, Iztok-Zapad. [Бицилли, П. *Нация и култура*. София, Изток-Запад].
- Bitsilli, P. (2017). *Tragediya russkoj kul'tury: issledovaniya, statii, retsenzii*. (Dostoevsky i sovremennaya kul'tura). Ed. L. M. Suris. Moscow, Berlin: Direct Media [Бицилли, П. (2017). *Трагедия русской культуры: исследования, статьи, рецензии*. (Достоевский и современная культура). Под ред. Л. М. Сурица. Москва, Берлин: Директ Медиа]
- Bobrov, S. (1996). Ya, Nikolay Stavrogin. *Besy: antologiya russkoj kritiki*. Ed. L. Saraskina. Moscow. [Бобров, С. (1996). Я, Николай Ставрогин. *Бесы: антология русской критики*. Сост. Л. Сараскина. Москва].
- Bogdanov, N. (2009). Patografia Nikolaya Stavrogina. *Voprosy literatury*, № 1. [Богданов, Н. (2009). Патография Николая Ставрогина. *Вопросы литературы*, № 1].
- Chizh, V. (1885). *Dostoevskij kak psihopatolog*. Moskva: Universitetskaya tipografiya [Чиж, В. (1885). *Достоевский как психопатолог*. Москва: Университетская типография].
- Dostoevsky, F. (1983). *Sybrani sychinenija v 12 toma*. T. 7 – “Besove”. Trans. by V. Raichev. Sofia: Narodna kultura [Достоевски, Ф. (1983). *Събрани съчинения в 12 тома*. Т. 7 „Бесове“. Превод В. Райчев. София: Народна култура].
- Dostoevsky, F. (1994). *Sybrani sychinenija v 12 toma*. T. 12 – Pisma i statii. Trans. by Vl. Raichev. Sofia: Narodna kultura [Достоевски, Ф. (1994). *Събрани съчинения в 12 тома*. Т. 12 – Писма и статии. Превод Вл. Райчев. София: Народна култура].
- Dostoevsky, F. (1996). *Pri Tihon*. Trans. by K. Savov. *Fakel*, № 1. [Достоевски, Ф. (1996). *При Тихон*. Превод К. Савов. Факел, 1996, № 1].
- Gomes Dias, V. B. & Leksina, I. (2017). Tema yurodstva u F. M. Dostoevskogo. *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*, Vol. 8, № 3. [Гомес Диас, В. & Лексина, И. (2017). Тема

- юрродства у Ф. М. Достоевского. *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*, Vol. 8, № 3].
- П'ин, В. (1939). Demonologiya i yumor' Dostoevskogo. *Vestnik russkogo hristianskogo dvizheniya*, № 2. [Ильин, В. (1939). Демонология и юморь Достоевского. *Вестник русского христианского движения*, № 2].
- Kabakova, E. (1997). Yurodyvie i "yurodstvuyushchie" v romane F. M. Dostoevskogo "Besy". *Vestnik Chelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, ser. Filologia, № 1. [Кабакова, Е. (1997). Юродивые и „юрродствующие“ в романе Ф. М. Достоевского „Бесы“. *Вестник Челябинского государственного университета*, сер. Филология, № 1].
- Lachmann, R. (2006). "Istericheskij diskurs" Dostoevskogo. *Russkaya literature I meditsina: Telo, predpisaniya, sotsial'naya praktika*. Ed. by K. Bogdanova, Yu. Murashova, R. Nikolozi. Moskow, Novoe izdatel'stvo. [Лакхманн, Р. (2006). „Истерический дискурс“ Достоевского. *Русская литература и медицина: Тело, предписания, социальная практика*. Под ред. К. Богданова, Ю. Мурашова, Р. Николози. Москва, Новое издательство].
- Landau, G. (1932). Tezisy protiv Dostoevskogo. *Chisla*, № 6. [Ландау, Г. (1932). Тезисы против Достоевского. *Числа*, № 6].
- Losskij, N. (1953). *Dostoevsky i ego hristianskoe miroponimanie*. New York: Izdatel'stvo imeni Chehova. [Лосский, Н. (1953). *Достоевский и его христианское миропонимание*. Нью Йорк, Издательство имени Чехова].
- Medvedeva, D. & Kazakov, A. (2011). Problema bezumiya v romanah Dostoevskogo 1865 – 1880 gg. *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, № 351 [Медведева, Д. & Казаков, А. (2011) Проблема безумия в романах Достоевского 1865 – 1880 гг. *Вестник Томского Государственного университета*, № 351].
- Melickh, Yu. (2018). Shutovstvo kak forma vyrazheniya filosofskogo smysla. *Solosyovskie issledovaniya*, № 1. [Мелих, Ю. (2018). Шутовство как форма выражения философского смысла. *Соловьевские исследования*, № 1].
- Mihailovskij, N. (2011). *Zhestokij talant*. Moskow. http://az.lib.ru/m/mihajlowskij_n_k/text_0042.shtml. [Михайловский, Н. (2011). *Жестокий талант*. Москва. - http://az.lib.ru/m/mihajlowskij_n_k/text_0042.shtml].
- Miller, M. A. (2007). Revolutionary Insanity in Russian History. *Madness and the Mad in Russian Culture*. Ed. by Angela Brintlinger and Ilya Vintsky. University of Toronto press.
- Sharapova, D. (2016). Vampiry Dostoevskogo. *Dostoevskij i sovremennost'.* *Materialy XXX Mezhdunarodnyh Starorusskih chtenij 2015 goda*.

- Velikij Novgorod, Novogorskiy muzej-zapovednik, Dom-muzej F. M. Dostoevskogo. [Шарапова, Д. (2016). Вампиры Достоевского. *Достоевский и современность. Материалы XXX Международных Старорусских чтений 2015 года*. Великий Новгород, Новгородский музей-заповедник, Дом-музей Ф. М. Достоевского].
- Sirotkina, I. (2008). *Klassiki i psihiatry. Psihiatria v rossijskoj kul'ture kontsa XIX – nachala XX veka*. Moscow, Novoe literaturnoe obozrenie. – <https://culture.wikireading.ru/58578>. [Сироткина, И. (2008). *Классики и психиатры. Психиатрия в российской культуре конца XIX – начала XX века*. Москва, Новое литературное обозрение. – <https://culture.wikireading.ru/58578>].
- Szilárd, L. (1983). Svoeobrazie motivnoj struktury “Besov”. *Dostoevsky Studies*, vol. 4. [Силард, Л. (1983). Своеобразие мотивной структуры „Бесов“. *Dostoevsky Studies*, vol. 4].
- Tkachev, P. (2002). *Kritika 70-h gg. XIX veka*. (Bol'nye lyudi). Ed. by S. Dmitrenko. Moscow – http://az.lib.ru/t/tkachew_p_n/text_0050.shtml. [Ткачев, П. (2002). *Критика 70-х гг. XIX века*. (Больные люди). Сост. С. Дмитренко. Москва – http://az.lib.ru/t/tkachew_p_n/text_0050.shtml].

“THE DEVILS”: PSYCHIATRY, ANTHROPOLOGY, METAPHYSICS

Abstract. The proposed text discusses the adequacy of the psychiatric interpretation of Dostoevsky's works, and especially of his novel “The Devils”. The author analyses the views of the most popular literary critics insisting on the psychopathological characters as an expression of the inner life of Dostoevsky himself, as well as some Russian psychiatric texts on the same topic. The main idea of the article is that the pathology of Dostoevsky's fictional characters is rooted in the spiritual – and not in the psychological – sphere and despite the close resemblance between some clinical cases and the behavior of these characters, the latter is due to the conception of the demonic *mangodhood* and its different incarnations.

✉ **Prof. Nina Dimitrova, DSc.**

Institute for the Study of Societies and Knowledge
Bulgarian Academy of Sciences
13 A, Moskovska St.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: ninaivdimitrova@abv.bg